

TÜRKİYE’DE REEL DÖVİZ KURU VE DIŐ TİCARET İLİŞKİSİNİN VAR ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF THE REAL EXCHANGE RATE AND FOREIGN TRADE RELATIONSHIP IN TURKEY WITH VAR ANALYSIS

Öğr. Gör. Yunus AÇCI

Őırnak Üniversitesi, MYO,
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü
yunusacci@gmail.com

Öz

Bu çalışmada reel döviz kurlarıyla ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiler, 1997:1-2014:11 dönemi için aylık veriler kullanılarak VAR analizi yardımıyla araştırılmıştır. Çalışmada öncelikle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF, Augmented Dickey Fuller) ve Phillip-Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testleri kullanılarak serilerin durağanlığı test edilmiştir. Analizin devamında yapısal kırılmaları dikkate alan tek içsel kırılma için Zivot-Andrews (1992), birim kök testleri yapılmış olup, birim kök testi sonuçlarına göre tüm serilerin birinci farklarında durağan oldukları görülmüştür. Granger, Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker-Hatemi (2008) bootstrapa dayalı Granger nedensellik testleri sonucunda reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Reel Döviz Kuru, İhracat, İthalat, Zivot-Andrews.

Abstract

In this study, the relationship between export and import with the real exchange rates were investigated with the help of VAR analysis using monthly data for the period of 1997:1-2004:11 . In this study, Augmented Dickey-Fuller (ADF Augmented Dickey Fuller) and Phillip- Perron’s (1988) root tests were initially used to test the stability of the series. Afterwards, Zivot-Andrew’s (1992) root test which considers structural breaks for a single internal fracture was conducted and first differences were seen as stable for all series. Based on a bootstrapped Granger, Toda-Yamamoto (1995) and Hacker-Khatami (2008) of Granger’s causality test result shows that there is a casual relationship between export & import variables and real exchange rates.

Keywords: Real Exchange Rate, Export, Inport, Zivot-Andrews.

1. GİRİŐ

Geleneksel uluslararası ticaret literatürüne göre, ihracat ve ithal edilen mal ve hizmetlerin birbirlerine tam ikame olduğu varsayımı altında, dış ticarete konu olan dinamikler, temelde görelide dış ticaret fiyatları, reel döviz kuru ve yurtiçi ve yurtdışı talep gelir koşulları tarafından belirlenmektedir (Özmen, 2014:8). Ulusal paranın reel olarak değer kaybetmesi veya değerlenmesi şeklinde meydana gelen reel döviz kuru değişimleri özellikle gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik dengelerinde önemli ölçüde farklılıklara neden olmaktadır. (Aktaş, 2010:124). Reel döviz kurunda meydana gelen bir artış bir başka deyişle ulusal paranın değer kaybetmesi, yurt içerisinde üretilen malların, yurtdışında üretilen mallara kıyasla görelide olarak ucuzlamasına neden olacak ve dolayısıyla ihracat miktarında artış söz konusu olacaktır. Reel döviz kurunda meydana gelen azalış ise tam tersi etki yaratacaktır. Bu nedenle reel döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasında ki ilişki ortaya koymak önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı iktisadi politikaların oluşturulmasında oldukça öneme sahip olan reel döviz kuru ile dış ticaret fiyatları arasındaki ilişkinin Türkiye’de Ocak 1997-2014 Kasım dönemi verileri kullanarak zaman serisi yöntemleri ile incelemektir. Çalışmanın ilk bölümünde reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat fiyatları arasındaki ilişkiye yönelik literatüre yer verilmiş olup, daha sonra çalışmada veri, metodoloji açıklanıp, ampirik analizler gerçekteştirilmiştir. Çalışma, sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat fiyat endeksleri arasındaki yansıma etkisinin Türkiye ekonomisi tarafından geçerliliğini inceleyen Zengin (2001), reel döviz kuru ve dış ticaret fiyatları arasında güçlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak kur hareketleri sonucu dış ticarete sağlanan karlılığın bir kısmının ya da tamamının kur hareketleri ile fiyatlar arasındaki önemli olan ilişkiler nedeniyle dış piyasalar tarafından emildiği ve bu durumun kur politikasını etkisiz hale getirdiği çalışmada vurgulanmaktadır

Gürbüz ve Çekerol (2002), uzun dönemde reel döviz kuru, ihracat ve ithalat fiyat endeksleri arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç neticesinde yazarlar; döviz kurunun dış ticaret haddini değiştirmede etkin bir politika olmadığını öne sürmektedirler.

In ve Menon (1996), koentegrasyon ve nedensellik testleri yardımıyla yedi OECD ülkesinde reel döviz kuru ve dış ticaret fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yazarlar çalışmanın sonucunda, döviz kurları ile dış ticaret hadleri arasında nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Terzi ve Zengin (1999), döviz kuru ile ihracat ve ithalata arasındaki ilişkiyi sektörel alt kalemler itibariyle incelemişlerdir. Yazarlar çalışmalarında 1989: Ocak ile 1996 Aralık dönemi ve VAR analizini kullanmışlardır. Çalışma

neticesinde yazarlar döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada ve ithalatı etkilemede etkin bir araç olarak kullanılamayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Ciğerlioğlu (2007), çalışmasında reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağını ve ithalatın kısılmasına yönelik tedbirlerin ihracatı da olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürmektedir.

Aktaş (2010), çalışmasında reel döviz kurlarıyla ihracat ve ithalat arasındaki ilişkileri 1989-2008 dönemi için üç aylık veriler kullanarak VAR analizi yardımıyla araştırmıştır. Çalışmanın sonucunda, reel kurdaki herhangi bir değişmenin dış ticaret dengesi üzerinde herhangi bir değişme yaratmadığı ve reel döviz kurunun dış ticaret dengesini sağlamada etkin bir şekilde kullanılamayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Atılgan (2011), reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla, 1992-2010 dönemi üç aylık veriler ve ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak yaptığı çalışmasında reel döviz kurunun dış ticaret dengesine direkt olarak etki etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak finans ve sermaye hesabında meydana gelen değişiklikler sonucunda reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde bir etkiye sahip olacağı vurgulanmıştır.

3. VERİ VE METODOLOJİ

Türkiye’de Ocak 1997-2014 Kasım dönemini kapsayan veriler kullanılarak, reel efektif döviz kuru ile ihracat ve ithalat fiyatları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla incelemede bulunulmuştur. Bu çalışmada reel efektif döviz kuru, Bank for International Settlements (BIS), ihracat ve ithalat birim değer endeksleri Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK), elde edilmiştir. Değişkenlerin doğal logaritması alınmış ve Tramo-Seats yöntemine göre mevsimsellikten arındırılmıştır.

Tablo 1: Kullanılan Veriler ve Kaynakları

Kullanılan Değişkenler	Kaynak	Dönem	Kısaltma
Reel Efektif Döviz Kuru	BIS	1997-2014	REER
İhracat Birim Değer Endeksi	TÜİK	1997-2014	IHRTL
İthalat Birim Değer Endeksi	TÜİK	1997-2014	ITHTL

Hata terimi ε_t ’nin otokorelasyonlu olması durumunda ADF test sınaması denklemleri řu şekilde yazılabilir.(Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007:321).

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{r=1}^f \delta r \Delta Y_{t-r} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{r=1}^f \delta r \Delta Y_{t-r} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{r=1}^f \delta r \Delta Y_{t-r} + \varepsilon_t \quad (3)$$

1 nolu regresyon sabit terimsiz ve trendsiz modeli, 2 nolu regresyon sabit terimli ve trendsiz modeli ve son olarak 3 nolu regresyon ise sabit terimli ve trendli modeli göstermektedir. ADF test istatistiğinde Dickey-Fuller τ istatistikleri için kullanılan kritik değerler ile aynı hipotezler kullanılmaktadır. Öyle ki; τ istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon kritik değerinden büyükse seri durağan, buna karşın τ istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinden küçükse seri birim kök içermektedir. Böyle bir durumda, seriye birinci mertebeden fark alma işlemi uygulanıp serinin ikinci birim kökü sorgulanmaktadır.

Dickey-Fuller testi, şokların istatistiksek olarak bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Yani şoklar arasında korelasyon olmadığı ve $\varepsilon_t \square IID(0, \sigma_\varepsilon^2)$ varsayılmaktadır.(Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007:363). Phillips-Perron bu varsayımları göz ardı eden ve serisel korelasyonu önlemek amacıyla parametrik olmayan alternatif birim kök testi geliştirmişlerdir (Phillips ve Perron, 1988:335).

Hata teriminin temiz dizi olmadığını öne süren, hataların zayıf bağımlı ve heterojen bir yapıya sahip olabileceğini ileri süren Phillips-Perron testi řu testi temel almaktadır (Phillips ve Perron, 1988:341).

$$Z_{\bar{\varphi}} = T(\bar{\varphi} - 1) - \frac{1}{2}(\bar{\sigma}_{T\ell}^2 - \bar{\sigma}^2) \left[T^{-2} \sum_2^T y_{t-1}^2 \right]^{-1} \quad (4)$$

$$Z(t_{\bar{\varphi}}) = (\bar{\sigma} / \bar{\sigma}_\varepsilon) t_{\bar{\varphi}} - \frac{1}{2}(\bar{\sigma}_{T\ell}^2 - \bar{\sigma}^2) \left[(T^{-2} \sum_{t=1}^T \varepsilon_{t-1}^2)^{1/2} \right]^{-1} \quad (5)$$

Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller ve Dickey-Fuller gibi geleneksel birim kök testlerinde yaşanan en önemli sorun söz konusu testlerin yapısal kırılma durumlarını dikkate almamalarıdır. Veride var olan yapısal kırılma, serinin durağan olmayan yapıda görünmesine ve test sonuçlarının hatalı çıkmasına neden olmaktadır. Perron(1989), bu sorunun çözümünün ise modelde dışsal bir yapısal kırılma belirleyip, verinin birim kök testine tabi tutulması olduğunu savunmuştur. Ancak bu çözüm önerisi, Zivot-Andrews tarafından

eleştirilmiştir. Bunun nedeni ise bu çözümin birim kök hipotezinin aşırı reddine neden olacağıdır. Zivot ve Andrews (1992), bu üç modeli temsil etmek amacıyla aşağıdaki eşitlikleri kullanmaktadır (Özata ve Esen, 2010:62).

Model A;

$$Y_t = \mu + \beta_t + \omega Y_{t-1} + \theta_1 DU(\delta) + \sum_{f=1}^k e_i \Delta Y_{t-f} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Model B;

$$Y_t = \mu + \beta_t + \omega Y_{t-1} + \theta_2 DT(\delta) + \sum_{f=1}^k e_i \Delta Y_{t-f} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Model C;

$$Y_t = \mu + \beta_t + \omega Y_{t-1} + \theta_1 DU(\delta) + \theta_2 DT(\delta) + \sum_{f=1}^k e_i \Delta Y_{t-f} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Zivot-Andrews (1992) testinin işleyiş mantığı řu şekilde özetlenebilir. Seride ki her nokta potansiyel bir kırılma noktası olarak görölüp, her nokta için ayrı regresyon süreci gerçekteştirilir. Bu kırılma noktalarından, tek taraflı t-istatistiğini minimize eden nokta kırılma noktası olarak kabul edilir. Zivot ve Andrews (1992), serinin başlangıç ve bitiş noktalarının analize dâhil edilmemesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Zivot ve Andrews' e (1992) göre bu noktaların analize dâhil edilmesi t-istatistiğinin asimptotik dağılımının sonsuza yönelmesine neden olmaktadır (Aksu, 2014:393).

VAR modeli Sims tarafından geliştirilmiştir. Bu model de değişkenin içsel ve dışsal ayırımına son verilerek, bütün değişkenlerin içsel olduğu kabul edilmiştir yani model de her değişkenin bir diğer değişkeni etkileyebileceği kendisinde diğer değişkenlerden etkilenebileceği savunulmuştur (Sims, 1980). VAR modelini, modele katılan tüm değişkenlerin kendi ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerinde tanımladığı basit çok boyutlu zaman serisi öngörü modeli olarak tanımlamak mümkündür (Tarı, 2006:434). VAR modellerindeki temel amaç; değişkenler arasındaki tek yönlü ilişkiyi tespit etmeye ilaveten, değişkenler arasındaki ileri ve geri bağlantıları gösterebilmektir (Akıncı, Akıncı ve Yılmaz, 2004:8).

Y ve Z gibi iki değişkenden oluşan basit bir VAR modeli, denklem 9 ve 10. de gösterilmektedir.

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12i} Z_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (9)$$

$$Z_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22i} Z_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (10)$$

Toda-Yamamoto (1995), VAR modelinde bulunan gecikme sayısına, serilerin bütünleşme derecelerini ekleyerek χ^2 dağılımına sahip Wald testi uygulamaktadır. Böylece Toda-Yamamoto nedensellik analizinde değişkenlerin düzey değerlerinde standart VAR modeli oluşturarak serilerin eşbütünleşme derecelerinin belirlerken oluşan sorunları ortadan kaldırmaktadır. (Zapata, Rambaldi, 1997:289, Duasa, 2007:87).

Toda-Yamamoto (1995) testinde kullanılan VAR modelleri Denklem 11. ve 12. de gösterilmektedir.

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} Z_{t-i} + \sum_{i=1}^p \phi_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \delta_{1j} Z_{t-j} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \lambda_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (11)$$

$$Z_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} Z_{t-i} + \sum_{i=1}^p \phi_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \delta_{2j} Z_{t-j} + \sum_{j=k+1}^{d_{\max}} \lambda_{2j} Y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (12)$$

VAR ($k+d_{\max}$) modelinde k , gecikme uzunluğunu ifade etmekte ve d_{\max} ise maksimum entegrasyon derecesini ifade etmektedir.

Toda ve Yamamoto (1995), tarafından geliştirilen nedensellik testine dayanan bootstrap Granger nedensellik testi, Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilmiştir. Bu testte Toda-Yamamoto (1995) testinde olduğu gibi denklem 3.28. deki VAR modeli tahmin edilir.

$$Y_t = v + A_1 Y_{t-1} + A_2 Y_{t-2} + A_p Y_{t-p} + \dots + A_{p+d} Y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (3.28.)$$

Burada Y_t , v , ε_t n boyutlu vektörler olup, v sabit vektörünü, Y_t açıklayıcı değişken vektörünü, ε_t hata terimi vektörünü, A ise, n x n boyutlu parametre matrisini temsil etmektedir. Denklemde p gecikme uzunluğunu, d ise

değişkenlerin maksimum entegrasyon derecesini göstermektedir (Hacker ve Hatemi-J, 2006:1490).

4. AMPİRİK SONUÇLAR

Öncelikle Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF, Augmented Dickey Fuller) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testleri kullanılarak serilerin durağanlığı test edilecektir. Analizin devamında yapısal kırılmaları dikkate alan tek içsel kırılma için Zivot-Andrews (1992), birim kök testleri yapılacaktır. Analiz kapsamında ele alınan serilerin durağanlık seviyelerine göre Sims (1989) tarafından geliştirilen Vektör otoregresyon (VAR) modeli kurulacak ve Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik testi yapılacaktır. Daha sonra ekonometri literatüründeki gelişmelere bağlı olarak Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker-Hatemi (2008) bootstrapa dayalı Granger nedensellik testi yapılacaktır.

Tablo 2: Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Maksimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
REER	4.423	4.659	0.133	-0.599	2.586	14.420 (0.000)
İHRTL	4.106	5.084	0.849	-1.211	3.379	53.887 (0.000)
İHTTL	4.05	5.081	0.915	-1.193	3.324	870.862 (0.000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tanımlayıcı istatistiklere göre oynaklığın göstergesi olan standart sapma değeri ithalat ve daha sonra ihracat birim endekslerinde en yüksek, reel döviz kurunda ise en düşüktür. Ayrıca değişkenlerin olasılık dağılımdaki asimetriyi gösteren çarpıklık katsayısı⁸ dikkate alındığında değişkenlerin tamamı sola çarpık bulunmuştur. Dağılım eğrisinin kuyruk dağılımını gösteren basıklık katsayısına⁹ göre reel döviz kuru hariç diğer bütün değişkenler dik bulunmuştur. Boş hipotezinde normal dağılımın olduğu Jarque-Bera (JB) testine göre olasılık değerleri göz önüne alınırsa serilerin normal dağılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

⁸ Ortalamaya göre üçüncü derece moment çarpıklık için $S = \alpha_3 = \begin{cases} <0 & \text{için sola çarpık} \\ =0 & \text{için simetrik} \\ >0 & \text{için sağa çarpık} \end{cases}$

⁹ Ortalamaya göre dördüncü moment basıklık için $K = \alpha_4 = \begin{cases} <3 & \text{için basık} \\ =3 & \text{için normal} \\ >3 & \text{için dik} \end{cases}$

Tablo 3: ADF (1981) ve PP (1988) Doğrusal Birim Kök Testi Sonuçları

		ADF	PP
<i>Düzye</i>	Değişkenler		
	REER	-3.244(1) [0.018]**	-2.875 (5) [0.049]**
	İHRTL	-4.452 (2) [0.000]***	-4.907 (1) [0.000]***
<i>Sabit</i>	İHTTL	-4.191 (2) [0.000]***	-4.348 (2) [0.000]***
	REER	-4.279 (1) [0.004]***	-3.539 (3) [0.037]**
<i>Sabit+Trend</i>	İHRTL	-2.282 (3) [0.167]	-2.946 (1) [0.150]
	İHTTL	-2.573 (2) [0.298]	-2.427 (2) [0.364]
<i>Birinci Farklar</i>			
	REER	-10.085 (1) [0.000]***	-9.443 (11) [0.000]***
<i>Sabit</i>	İHRTL	-6.172 (2) [0.000]***	-9.534 (2) [0.000]***
	İHTTL	-9.073 (1) [0.000]***	-9.312 (2) [0.000]***
<i>Sabit+Trend</i>	REER	-10.086 (1) [0.000]***	-9.421 (11) [0.000]***
	İHRTL	-6.902 (2) [0.000]***	-10.148 (3) [0.000]***
	İHTTL	-9.872 (1) [0.000]***	-9.869 (3) [0.000]***

Notlar: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

ADF testi için parantez içindeki değerler SIC kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını ve gecikme uzunluklarının sıfır olması durumunda Dickey-Fuller test sonuçlarını göstermektedir. ADF testi için %5 güven aralığında Mac Kinnon(1996) kritik değerleri sabit terimsiz model için -1.9439, sabit terimli model için -2.889, sabit terim ve trendli model için -3.458'tür.

PP testi için parantez içindeki değerler Newey-West tahmincisine göre seçilen Barlett_kernel çekirdeğini göstermektedir.

Serilerin durağanlığı için y_t serisinin tahmin edilen τ (tau) istatistik değerinin MacKinnon (1996) tablo değerinden mutlak değer içinde büyük olması ($|\tau_h| > \tau_t$) gerekmektedir. Bununla birlikte eğer olasılık değerleri; %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0,1) anlam seviyesinden küçükse değişkende birim kökün varlığını gösteren sıfır hipotezi reddedilir. Bütün değişkenler hem ADF hem de PP birim kök testlerinde sabit terimin yer aldığı modelde düzey değerlerinde

durağan çıkmaktadır. Ancak sabit terim ve trendin yer aldığı modelde ihracat ve ithalat birim değer endekslerinin birim kök içerdıği görölmektedir. Birinci farkını aldığımızda bütün değişkenlerin %1 anlam seviyesinde durağan oldukları görölmektedir.

Tablo 4: Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A		Model C	
	Min T-stat	Kırılma	Min T-stat	Kırılma
REER	-4.4627	Mart 2003 (2)	-4.6816	Haziran 2006 (6)
İHRTL	-4.1579	Aralık 2000 (4)	-8.2253	Ocak 2001 (3)
İTHTL	-3.7974	Aralık 2000 (3)	-8.2306	Mart 2001 (6)

Not: Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme sayısını göstermektedir. Modeller için Zivot ve Andrews (1992)'den alınan kritik değerler Model A'da %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.34 ve -4.80. Model C'de %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.57 ve -5.08'dir.

Hesaplanan Min T istatistik değerinin mutlak değer olarak Zivot-Andrews (1992) çalışmasında yer alan kritik değerinden büyük olması durumunda yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığını gösteren temel hipotez reddedilmektedir. Eğer Min T istatistiğinin Zivot-Andrews (1992) kritik değerinden mutlak değer olarak küçük olması durumunda trend fonksiyonunda ortaya çıkan tek yapısal kırılmayla değerkenin trend durağan olduğunu gösteren alternatif hipotez reddedilir. Buna göre Model A'da bütün değerkenler için mutlak değer içerisinde kritik değerler, hesaplanan test istatistiklerinden büyük olduğu için anlamlı bir kırılma tarihi bulunamamıştır. Bununla birlikte Model C'de reel döviz kuru hariç diğer bütün değerkenlerde yapısal kırılma gözlemlenmiştir.

Değerkenlerde bulunan birim kökler ayrıştırıldıktan sonra vektör otoregresyon modeli uygulanmıştır. Bu bağlamda uygulanan VAR modeli;

$$(IHRTL)_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} (IHRTL)_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} (REER)_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$(REER)_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} (REER)_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} (IHRTL)_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

VAR modelinde ilk regresyonda yer alan ihracat birim değer endeksinin bağımlı değerken olarak yer aldığı otoregresif modelde boş hipotez

$\sum_{i=1}^p \beta_{1i} (REER)_{t-i} = 0$ şeklinde olup reel döviz kurundan ihracat birim değer endeksine Granger nedenselliğin olmadığını göstermektedir. Alternatif hipotez

ise $\sum_{i=1}^p \beta_{1i}(REER)_i \neq 0$ şeklinde olup reel dvız kurundan ihracat birim değer endeksine doğru Granger nedenseli olduğunu gösterir. Karar aşamasında Wald test istatistiklerine dayalı olarak elde edilen olasılık (prob) değerleri eğer baz alınan %1 için 0.01 , %5 için 0.05 ve %10 için 0.1 değerlerinde kuk olması durumunda nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezi reddedilir ve nedenselliğin olduğu alternatif hipotez kabul edilir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Optimal Gecikme Uzunluğu	Wald	Nedenselliğin Yönü	Optimal Gecikme Uzunluğu	Wald
REER \nrightarrow İHRTL	6	20.463 (0.0023)***	İHRTL \nrightarrow REER	6	22.326 (0.0011)***
REER \nrightarrow İTHTL	4	22.034 (0.0002)***	İTHTL \nrightarrow REER	4	20.035 (0.0005)***

Not: \nrightarrow notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. *, ** ve *** değerleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4’de yer alan sonuçlara göre reel dvız kurundan; ithalat birim değer endeksi ve ihracat birim değer endeksine %1 anlam seviyesinde Granger nedensellik bulunmaktadır. Bununla beraber, ihracat ve ithalat bitim değer endeksinden reel efektif dvız kuruna doğru %1 anlam seviyesinde Granger nedensellik bulunmaktadır.

Toda-Yamamoto (1995) VAR modelinde bulunan gecikme sayısına, serilerin bütünleşme derecelerini ekleyerek χ^2 dağılımına sahip Wald testi uygular. Böylece Toda-Yamamoto nedensellik analizinde değişkenlerin düzey değerlerinde standart VAR modeli oluşturarak serilerin eşbütünleşme derecelerinin belirlerken oluşan sorunları ortadan kaldırır (Zapata, Rambaldi, 1997:289, Duasa, 2007:87). Buna göre oluşturulan VAR(3) süreci;

$$\ln(IHRTL)_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{1i} \ln(IHRTL)_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} \ln(REER)_{ti} + \varepsilon_{1t}$$

$$\ln(REER)_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} \ln(REER)_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} \ln(IHRTL)_{ti} + \varepsilon_{2t}$$

şeklinde ifade edilebilir. d_{\max} modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecelerini, k ise VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğunu, ε_t ise beyaz gürültü varsayımına dayalı hata düzeltme terimini ifade eder. İhracat birim değer endeksinin bağımlı değişken olarak yer aldığı

otoregresif modelde $i \leq k$ için sıfır hipotezi $\sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_i \ln(REER)_{ti} = 0$ olarak sıfır

hipotezi test edilir. Alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda reel döviz kurundan ihracat birim değeri endeksine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılır. Reel döviz kurunun bağımlı değişken olduğu otoregresif model

için sıfır hipotezi $i \leq k$ için $\sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_i \ln(IHRTL)_{ti} = 0$ olarak test edilir ve yine

alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda ise ihracat birim değeri endeksinde reel döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi bulunur. Hacker ve Hatemi J (2005, 2006) ise bootstrap yöntemi kullanarak sıfır hipotezi altında %1,%5 ve %10 anlam seviyelerinde kritik değerleri yeniden elde ederek daha güçlü (robust) sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır. Test hipotezi TY (1995) ile aynıdır. Ancak karar aşaması farklıdır. Buna göre MWALD test istatistiği ile %1,%5 ve %10 anlam seviyelerinde elde edilen kritik değerler karşılaştırılır. Eğer hesaplanan MWALD test istatistiği, bootstrap kritik değerinden küçükse nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezi kabul edilir. Eğer hesaplanan MWALD test istatistiği, bootstrap kritik değerinden büyükse nedenselliğin olduğu alternatif hipotezi kabul edilir.

Tablo 6: TY (1995) ve Hacker-Hatemi J (2005,2006) Tarafından Geliştirilen Bootstrap Dayalı Granger Nedensellik Test Sonuçları

Hipotez	Gecikme uzunluğu $k + d_{\max}$	MWALD	%1 Bootstrap Kritik Değeri	%5 Bootstrap Kritik Değeri	%10 Bootstrap Kritik Değeri
REER \nrightarrow İHRTL	7	21.009 (0.0038)***	19.508***	14.746**	12.527*
İHRTL \nrightarrow REER	7	21.995 (0.0025)***	19.638***	14.549**	12.392*
REER \nrightarrow İTHRTL	5	21.822 (0.006)***	15.544***	11.094**	9.289*
İTHRTL \nrightarrow REER	5	21.012 (0.0008)***	16.070***	11.447**	9.566*

Not: \nrightarrow notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. **, * ve *** değerleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. $k + d_{\max}$ Değerleri AIC kriterlerine göre seçilen gecikme uzunlukları ile serilerin durağanlık seviyeleri toplamını göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olarak dağılan olasılık değerlerini göstermektedir.

TY (1995) Granger nedensellik test sonuçlarına göre olasılık değeri sırasıyla (0,0038) (0,006), alternatif anlam seviyelerinden (%1, %5 ve %10) küçük olduğu için reel döviz kurundan ithalat ve ihracat birim değeri endeksine doğru Granger nedenselliği bulunmaktadır. Ancak daha güçlü (robust) sonuçlar elde etmek amacıyla yapılan Hacker ve Hatemi-J (2005, 2006) tarafından geliştirilen bootstrap TY nedensellik sonuçlarına göre MWALD test istatistiği %1 anlam seviyesinde elde edilen bootstrap kritik değerinden büyük olduğu için

için reel döviz kurundan ihracat birim değer endeksine doğru Granger nedenselli kabul edilmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, VAR analizi kullanılarak, 1997:1-2014:11 dönemini kapsayan aylık veriler yardımıyla, reel efektif döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişki incelenmiştir. Öncelikle, ADF ve PP birim kök testiyle ayrıca yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (1992) testleriye serilerin durağan olup olmadıkları belirlenmiştir. Yapılan analiz sonunda reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenlerinin birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Zivot-Andrews (1992) testi neticesinde ihracat ve ithalat değişkenlerinde 2001 yılında kırılma gözlemlenmiştir. Bu durum 2001 yılında gerçekteşen krizin etkilerini doğrulamayı sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Değişkenler arasında ilişki olup olmadığını belirlemek üzere Granger Nedensellik testi ile Toda-Yamamoto (1995) ve Hacker-Hatemi (2008) bootstrapa dayalı Granger nedensellik testi uygulanarak, reel döviz kurları ile ihracat ve ithalat arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKINCI, Gönül YÜCE, Merter AKINCI, Ömer YILMAZ (2014), “Finansal Gelişmişliğin Makroekonomik Belirleyicileri: Türkiye İçin Bir VAR Modeli”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1.
- AKSU, Levent (2014), “ Türkiye’de 1960-2009 Yıllarını Kapsayan Dış Ticaret Politikalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Analizi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1
- AKTAŞ, Cengiz (2010), “Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Var Tekniğiyle Analizi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 123-140.
- ATILGAN, Özgür (2011), “Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları ve Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkisi (1992-2010) ”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.
- CİĞERLİOĞLU, Oğuz (2007), “Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, 1982-2005, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.
- DUASA, Jarita (2009), “Exchange Rate Shock on Malaysian Prices of Import and Export: An Empirical Analysis”, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(3), 99-114.
- GÜRBÜZ, Hüseyin, Kamil ÇEKEROL (2002), “ Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Haddi ve Bileşenleri Arasındaki Uzun Dönem İlişki”, *Afyon Kocatepe İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, 31-47.

- HATEMİ-J, Abdalnasser, Eduardo D. ROCA (2007). "Equity Market price Interdependence Based on Bootstrap Causality Tests: Evidence from Australia and its major trading Partners" *Applied Financial Economics*, 17(10), 827-835
- HATEMİ-J, Abdalnasser. (2003), " A new method to choose optimal lag order in stable and unstable VAR models.", *Applied Economic Letters* 10(3), 135–137
- HATEMİ-J, Abdalnasser (2008), "Forecasting properties of a new method to choose optimal lag order in stable and unstable VAR models", *Applied Economic Letter* 15(4), 239–243
- IN, Francis, Jayant MENON (1996), "The Long Run Relationship Between The Real Exchange Rate and Terms of Trade in OECD Countries", *Applied Economics*, Vol:28.
- ÖZATA, Erkan, Ethem ESEN (2010), "Reel Ücretler İle İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, 55-70.
- ÖZMEN, Erdal (2014), " Reel Döviz Kuru ve Türkiye Dış Ticaret Dinamikleri ", *Economic Research Center Working Papers in Economics*.
- SEVÜKTEKİN, Mustafa, Mehmet NARGELEÇEKENLER (2010), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayınevi.
- TARI, Recep (2006), *Ekonometri*, 4. Baskı, Kocaeli: Avcı Ofset.
- TERZİ, Harun, Ahmet ZENGİN (1999), "Kur Politikasının Dış Ticaret Dengesini Sağlamada Etkinliği", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:10, Sayı:33.
- TODA, Hiro Y., Taku YAMAMOTO (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- ZAPATA, Hector O, Alicia N. RAMBALDİ (1997), "Monte Carlo Evidence on Cointegration and Causation", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 59, 2.
- ZENGİN, Ahmet (2001), " Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular) ", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2.